

प्रकरण चवथे

मराठी अध्यापकांचे गुण - आधारसामग्री संकलन

मराठी अध्यापकांजवळील आवश्यक ते गुण आणि भाषाकौशल्ये पहाण्यासाठी तयार केलेल्या प्रश्नावलीतील प्रथम टप्प्या म्हणून पोष्ट कार्ड आकाराची प्रश्नावली संशोधनासाठी निवडलेल्या १५६ (जनसंख्या - Population) अध्यापकांना पाठवून दिल्या. प्रश्नावल्या अध्यापकांच्याकडून मूल्येर्धर्प्यंतच्या कालावधीमध्ये शंभर विद्यार्थ्यांच्या मुलासती घेऊन मराठी भाषेच्या अध्ययना-संबंधी प्रक आधारसामग्री एकत्र केली. ती खालीलप्रमाणे तक्त्यामध्ये आकडेवारी दिली आहे :

अ.नं. इयत्ता	मराठी भाषेच्या अध्ययनाकडे दुर्लक्ष असणा-या विद्यार्थ्यांची संख्या				एकूण
	भाषा सोपी म्हणून दुर्लक्ष	जीवनोप-योगी नही म्हणून दुर्लक्ष	अध्यापक परिणाम-कारक अध्यापन करीत नहीत म्हणून दुर्लक्ष	मराठी भाषेचे अध्ययन काळजी-पूर्वक करणा-यांची संख्या	
१. ८ वी	१४	९	४	२	२९
२. ९ वी	१७	११	५	५	३८
३. १० वी	१२	९	४	६	३१
एकूण :	४३	२९	१३	१३	१००

वरील आकडेवारीवरून असे आढळते की, एकूण शंभर विद्यार्थ्यांपैकी चवथेवाढीस विद्यार्थी मराठी भाषा सोपी म्हणून तिच्या अध्ययनाकडे दुर्लक्ष

करीत असल्याचे आढळून आले. तर एकोणतीस विद्यार्थी मराठी भाषाही जीवनोपयोगी नाही म्हणून तिच्या अध्ययनाकडे दुर्लक्ष करीत असल्याचे दिसले. तर मराठी भाषेचे अध्यापन जितके प्रभावी व्हाव्यास पाहिजे तितके होत नाही म्हणून अध्ययनाकडे दुर्लक्ष करणारे विद्यार्थी तेरा असल्याचे आढळून आले.

मराठी भाषा सोपी म्हणून तिच्या अध्ययनाकडे दुर्लक्ष करणा-या विद्यार्थ्यांची संख्या ब-याच प्रमाणात आढळून आली. मराठी भाषाही आपल्या दैनंदिन व्यवहाराची भाषा, सोपी भाषा म्हणून त्यामध्ये नवीन काय शिकण्यासारखे आहे, अशी विद्यार्थ्यांची प्राम्क कल्पना त्यांर झालेली आढळली. विद्यार्थ्यांच्या या प्राम्क कल्पनेमुळे शास्त्रशुद्ध पध्दतीने मराठी भाषेच्या अभ्यासासाठी त्यांना गरज वाटलेली नाही.

शास्त्र, गणित, ही जीवन व्यवहारात उपयोगी पडतात. पण मराठी भाषेचा जीवन व्यवहाराच्यादृष्टीने उपयोग नाही असा विद्यार्थ्यांचा आणखी एक गैरसमज झालेला दिसून आला. मराठी भाषेच्या सहासात बालपणापासून राहूनसुद्धा तिचे महत्व न ओळखण्याइतमत अतिपरिच्यात अवज्ञा झालेली आढळून आली. मराठी भाषेच्या अभ्यासाने विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक आणि भावनिक जीवन, ज्ञान, आत्मप्रकटीकरण-क्षमता, कृती व निर्मिती क्षमता यांचा विकास घडून येतो. म्हणून मराठी भाषा ही जीवन विघडविणारी तरी नाहीच पण घडविणारी मात्र आहे. मूळ मराठी भाषा विद्यार्थ्यांना व्यवस्थित आली नाही तर इतर विषयांचे अध्ययनही व्यवस्थित होणार नाही.

१५६ मराठी अध्यापकांना पाठविलेल्या प्रश्नावल्यापैकी १५२ प्रश्नावल्या अध्यापकांच्याकडून भल्ल आल्या. प्रश्नावलीवरील आधारसामग्री संकलीत केली.

संक्लीत आधारसामग्रीचे संस्करण (Editing and Collected data)

संक्लीत केलेल्या आधारसामग्रीमध्ये संक्लीतीकरणसाठी आवश्यक ती माहिती संक्लीत झालेली आहे किंवा नाही याची तपासणी करून घेतली. थोडक्यात, संक्लीत आधारसामग्रीचे संस्करण करून घेतले त्यामुळे आधारसामग्रीची गुणवत्ता वाढली.

संक्लीतीकरण (Coding)

सारणीकरणासाठी आवश्यक अशी वर्गीकरण-प्रक्रिया म्हणजेच संक्लीतीकरण होय. मूळ स्वरूपात संकलित आधारसामग्री प्रतीकांमध्ये (अंक - १, २, ३, ४ इत्यादीमध्ये किंवा इंग्रजी वर्ण A, B, C, D .... इत्यादी) रूपांतर करण्याच्या प्रक्रियेला संक्लीतीकरण म्हणतात. आधारसामग्रीचे प्रतीकांमध्ये रूपांतर केल्यामुळे सारणीकरणाचे (Tabulation) व गणनेचे काम सोपे होते. आधारसामग्री संक्लीत केल्यानंतर त्यातील बिलिष्ठता घालविण्यासाठी संक्लीतीकरण आवश्यक असते.

संक्लीतीकरणास निश्चित केलेले संकेत :

संक्लीतीकरणासाठी खालीलप्रमाणे दोन प्रकारचे संकेत निश्चित केले :

- १) वर्ण संकेत (Alphabetical Codes)
- २) अंक संकेत (Numerical Codes)

या दोन प्रकारच्या संकेतांचा उपयोग करून आधारसामग्रीला प्रतीकात्मक स्वरूप दिले. १

प्रश्नावलीवरील प्रश्नदिलेले वर्ण संकेत

व्यक्तीक्रम	A
विद्याविषयक (academic) शैक्षणिक पात्रता	B
व्यावसायिक (Professional) शैक्षणिक पात्रता	C
वय	D
जात	E
वैवाहिक दर्जा	F
कौटुंबिक दर्जा	G
शाळा व राहाण्याचे ठिकाण यातील अंतर	H
राहाण्याच्या ठिकाणापासून शाळेपर्यन्त कसे येता ?	I
इयत्ता	J
अध्यापनानुभव	K
छंद	L
मराठी विषय घेतलेले	M
न घेतलेले	N

प्रश्नावलीतील उतरेदिलेले अंक संकेतअध्यापकाना

१, २, ३, ४, ५, ...

१५२ असे अंक दिले

B	पदवीपूर्वपर्यन्त शिक्षण घेतलेले अध्यापक	०१
	बी.ए. उत्तीर्ण झालेले अध्यापक	०२
	एम्.ए. उत्तीर्ण झालेले अध्यापक	०३
	बी.कॉम्. उत्तीर्ण झालेले अध्यापक	०४

	पद्.पद्.पद्.,टी.डी. झालेले अध्यापक	०१
	पद्.टी.सी.,सी.पी.पद्.,डी.पद्. अध्यापक	०२
C	बी.टी., बी.पद्.,बी.पी.पद्. अध्यापक	०३
	एम्.पद्. उतीर्ण झालेले अध्यापक	०४
	अशिक्षित	०५
	३० वर्गापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	०१
	३५ वर्गापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	०२
	४० वर्गापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	०३
D	४५ वर्गापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	०४
	५० वर्गापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	०५
	५५ वर्गापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	०६
	६० वर्गापर्यन्त वय असणारे अध्यापक	०७
	द्विग्न मागास असलेले	०१
	अनुसूचित जाती-जमातीतील	०२
E	इतर मागासवर्गीय असलेले	०३
	विमुक्त व भटक्या जमातीतील	०४
	क्वाहित	०१
F	अक्वाहित	०२
	विधूर-विधवा	०३
	१० कि.मी. अंतरापर्यन्त	०१
	२० कि.मी. अंतरापर्यन्त	०२
H	३० कि.मी. अंतरापर्यन्त	०३
	४० कि.मी. अंतरापर्यन्त	०४

	बालणै	०१
	सायकलने	०२
I	बसने	०३
	मोटार सायकलने	०४
	रेल्वेने	०५
	एका वर्गास अध्यापन करणारे	०१
J	दोन वर्गास अध्यापन करणारे	०२
	तीन वर्गास अध्यापन करणारे	०३
	१० वर्गापर्यन्त	०१
	२० वर्गापर्यन्त	०२
K	३० वर्गापर्यन्त	०३
	४० वर्गापर्यन्त	०४
	लेखन	०१
	वाचन	०२
	गायन	०३
	श्रवण	०४
L	पाठांतर	०५
	लेख	०६
	भाषाण	०७
	हस्तकौशल्य	०८
	मन-किर्तन	०९
	फोटोग्राफी	१०
	बागकाम	११
	गिरीभ्रमण	१२
N	छंद नसणारे	

याप्रमाणे आधारसामग्रीचे संक्रीतीकरण करून घेतले.

संक्रीतीकरणाची विश्वसनीयता :

संक्रीतीत केलेल्या आधारसामग्रीचे संक्रीतीकरण पूर्ण झाल्यावर त्याची विश्वसनीयता पारखून घेणे आवश्यक असते म्हणून संपूर्ण संक्रीतीकरण संक्रीतीत आधारसामग्रीच्या आधारे तपासून घेतले. संक्रीतीत केलेली आधारसामग्री संरचित (Structured) स्वभावाची असल्यामुळे संक्रीतीकरणामध्ये अधिक विश्वसनीयता आली. १

संक्रीतीकरणाच्या आधारे मोजणी :

संक्रीतीकरणाची विश्वसनीयता पारखून घेतल्यानंतर संक्रीतीकरणाच्या आधारे संक्रीतीत आधारसामग्रीची मोजणी केली. संक्रीतीकरणाच्या आधारे सलिल तक्त्यामध्ये आकडेवारी दिली आहे.

अ.नं.	प्रश्न	विविध उत्तरे	अध्यापक संख्या
१.	विद्याविषयक (academic) शैक्षणिक पात्रता	अ) पदवीपूर्व परीक्षोपर्यन्त शिक्षण घेतलेले. ब) बी.ए. उत्तीर्ण - मराठी विषय घेऊन - १६ व इतर विषय घेऊन - ४७ क) एम्.ए. उत्तीर्ण - मराठी विषय घेऊन - ४८ इतर विषय घेऊन - १६	१२ ७३ ६४
	व्यावसायिक (Professional) शैक्षणिक पात्रता	अ) एन्.एस.एस., टी.डी - इतर विषय घेऊन - ६ (हिंदी शिक्षक सन्द्, शिक्षक पदविका)	६

अ.नं.	प्रश्न	विविध ठरी	अध्यापक संख्या
		ब) एस्.टी.सी., सी.पी.एड., डी.एड. (माध्य. शिक्षक प्रमाणपत्र, शारिरीक शिक्षण प्रमाणपत्र, शिक्षण पदविका) मराठी विषय घेऊन	१५
		क) बी.टी., बी.एड., बी.पी.एड. I मराठी विषय घेऊन - १०६ I इतर विषय घेऊन - १९ I	१२५
		ड) एम्.एड. पदवीला मराठी विषय घेऊन -	५
		इ) अशिक्षित	१
१.	मराठी विषय अध्यापनाच्या इयत्ता	एका वर्गाला अध्यापन करणारे दोन वर्गाला अध्यापन करणारे तीन वर्गाला अध्यापन करणारे	४१ २५ ७२
२.	अध्यापकांचे वय	अ) २० वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक ब) २५ वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक क) ४० वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक ड) ४५ वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक इ) ५० वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक ई) ५५ वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक उ) ६० वर्षापर्यन्त वय असलेले अध्यापक	१० ४५ ५३ २५ ११ ०८ ००

अ.नं.	प्रश्न	विविध उत्तरे	अध्यापक संख्या
४.	अध्यापक - जाती, जमाती	अ) बिगर मागासवर्गीय असलेले ब) अनुसूचित जाती-जमातीतील असलेले क) इतर मागास जातीतील असलेले ड) भटक्या व विमुक्त जातीतील असलेले	१२० ०८ १११ ०३
५.	वैवाहिक दर्जा	अ) विवाहित असलेले अध्यापक ब) अविवाहित असलेले अध्यापक क) विधवा-विधवा	१४३ ०८ ०१
६.	कौटुंबिक दर्जा	अ) सुशिक्षित कुटुंब लाभलेले अध्यापक ब) मध्यम शिक्षलेले कुटुंब(लाभलेले) अध्यापक क) अशिक्षित कुटुंब लाभलेले अध्यापक	७८ ६४ १०
७.	शाळेमासून राहाण्याचे अंतर	अ) १० कि.मी. पर्यन्त अंतर ब) २० कि.मी. पर्यन्त अंतर क) ३० कि.मी. पर्यन्त अंतर ड) ४० कि.मी. पर्यन्त अंतर	१२५ १६ ०७ ०४
८.	शाळेला जाण्याचे प्रकार	अ) बालगो ब) सायकल क) बस ड) मोटार-सायकल इ) रेल्वे	८५ ३६ १८ ११ ०२

अ.नं.	प्रश्न	विविध उत्तरे	अध्यापक संख्या
९.	मराठी विषय अध्यापनानुभव	अ) १० वर्षांपर्यन्त अनुभव असलेले	५९
		ब) १० वर्षांपर्यन्त अनुभव असलेले	८०
		क) ३० वर्षांपर्यन्त अनुभव असलेले	१२
		ड) ४० वर्षांपर्यन्त अनुभव असलेले	०१
१०.	छंद	लेखन छंद असणारे	४८
		वाचन छंद असणारे	१२४
		गायन छंद असणारे	१४
		श्रवण छंद असणारे	३४
		पाठांतर छंद असणारे	१३
		खेळ छंद असणारे	१०
		माषाण छंद असणारे	०३
		हस्तकौशल्य छंद असणारे	०३
		मनन, किर्तन, प्रवचन छंद असणारे	०३
		छायाचित्रे काढणे छंद असणारे	०१
		वागकाम छंद असणारे	०१
		गिरीप्रमण छंद असणारे	०१
		छंद नसणारे अध्यापक	०८
		छंद असणारे अध्यापक	१४४

सर्वसाधारण स्पष्टीकरण :

पासष्ट मराठी अध्यापकांचा त्यांच्या पदवीला मराठी विषय नसतानाही हे अध्यापक मराठी विषयाचे अध्यापन करताना दिसून आले. मराठी विषयातील सखोल ज्ञान नसतानासुद्धा शाळेच्या मुख्याध्यापकांनी त्यांच्यावर अध्यापनाची जबाबदारी सोपविल्यामुळे त्यांना मराठी विषयाचे अध्यापन करावे लागल्याचे दिसून आले.

पंचवीस मराठी अध्यापकांना मराठी विषयाच्या अध्यापनाचे प्रशिक्षण मिळालेले नसतानासुद्धा मराठी विषयाचे अध्यापन करताना आढळून आले.

वीस मराठी अध्यापक मागास, इतर मागास व भटक्या विमुक्त जातीतील असल्याचे दिसून आले. तर दहा अध्यापकांना कुटुंबामध्ये शैक्षणिक वातावरणाची पार्श्वभूमी लाभलेली नसल्याचे आढळून आले.

आठ मराठी अध्यापकांचे वय ५० वर्षांच्यापुढे असून सत्तावीस अध्यापक १० ते ४० कि.मी. अंतरावरून दररोज येत-जात असल्याचे दिसून आले.

एका वर्गाला मराठी विषयाचे अध्यापन करणारे ४१ तर वीस वर्गा-पेक्षा अधिक अध्यापनाचा अनुभव असलेले मराठी अध्यापक फक्त तेरा असल्याचे आढळून आले.

आठ अध्यापक अक्वाहित तर एक विधवा महिला अध्यापिका म्हणून मराठीचे अध्यापन करीत असल्याचे दिसून आले. सदुसष्ठ मराठी अध्यापक वेगवेगळ्या वाहनांनी (सायकल, मोटार-सायकल, बस व रेल्वे) शाळेला दररोज येत-जात असल्याचे दिसून आले.

दुस-या टप्प्यातील प्रश्नावली मराठी अध्यापकांच्याकडे भरण्यासाठी पाठविली. या प्रश्नावलीमध्ये मराठी अध्यापकांचा त्यांच्या उत्तरांना संकेत देण्याचे कार्य कराव्यास सांगितले. उदा. हस्ताक्षर स्वर्धा आयोजित करणे - L I D. या अध्ययन-अध्यापन कृतीसमोर तीन पर्याय दिले असून L (for like) म्हणजे अध्ययन अध्यापन कृती करण्यास आवडणे, कृती करणे. I (for Indifferent) म्हणजे अध्ययन-अध्यापन कृतीबद्दल तटस्थ राहणे, तथापि सक्ती असलेमुळे कराव्यास भाग पाडणे. D (for dislike) म्हणजे अध्ययन-अध्यापनकृतीची आवड नसणे, त्यामुळे सक्ती असूनसुद्धा अध्ययन-अध्यापनकृती न

करणे या तीन पर्यायांपैकी एकावर मराठी अध्यापकास * अशी खूण करावयास सांगितले गेल्याने अर्थातच X ही खूण म्हणजे उतराचे सक्तीकरण होय.

प्रश्नावल्या मल्ल येण्यासाठी करावे लागलेले प्रयत्न :

प्रश्नावल्या मराठी अध्यापकांच्याकडे पाठविताना (परतीच्या डाक खर्चासह) पाठवूनही प्रथम अध्यापकांच्याकडून योग्य प्रतिसाद मिळाला नाही. प्रश्नावलीबाबत उतरांची गुप्तता राखण्याबाबत पत्र पाठविले होते. तसेच त्यामध्ये प्रश्नावली मल्ल घेण्याचा उद्देशही नमूद केला होता. तरीही योग्य प्रतिसाद न मिळाल्यामुळे पुन्हा अध्यापकांना स्मरणपत्रे पाठवून प्रश्नावली मल्ल पाठविण्याबाबत विनंती करावी लागली. यावेळी एकूण ११० प्रश्नावल्या मल्ल आल्या. १५ दिवसांच्या कालावधीनंतर ज्या शाबेतील मराठी अध्यापकांच्या प्रश्नावल्या मल्ल आल्या नव्हत्या त्यांच्या मुख्याध्यापकांना विनंतीकत्र पत्र लिहून संबंधित अध्यापकांना प्रश्नावली मल्ल पाठविण्याबाबत कळवावे लागले यावेळी एकूण १६ प्रश्नावल्या मल्ल आल्या. शेवटी ज्या अध्यापकांच्याकडून प्रश्नावल्या आल्या नव्हत्या त्यांच्या समक्ष भेटी घेऊन ५ प्रश्नावल्या मल्ल मिळाल्या. बाकीच्यांची सापडत नाहीत, पोष्टाने पाठवून देतो अशी उतरे ऐकून ध्यावी लागली. तरी बऱ्याच प्रयत्नाने १११ प्रश्नावल्या मल्ल मिळाल्या.

आधारसामग्रीची गुणवत्ता :

मराठी अध्यापकांकडून मल्ल आलेल्या प्रश्नावल्यातील आधारसामग्रीचे संस्करण कल्ल घेतले. आधारसामग्रीमध्ये सक्तीकरणासाठी आवश्यक ती माहिती संकलीत झाली आहे किंवा नाही याची तपासणी कल्ल घेतली. त्यामुळे आधारसामग्रीची उपयुक्तता वाढण्यास मदत झाली.

संकेतीकरणासाठी निश्चित केलेले संकेत :

संकेतीकरणासाठी एकाच प्रकारचे संकेत निश्चित केले. खालीलप्रमाणे अंक संकेत घेऊन संस्कृत आधारसामग्रीचे संकेतीकरण पूर्ण केले.

	अंकसंकेत
व्यवृत्तीक्रम	१, २, ३, ४, ५, ६..... १३१
अध्ययन-अध्यापन कृतींचा क्रम	१', २', ३', ४', ५', ६'..... ७४'
३	१" = ५० टक्क्यांहून अधिक प्रयत्न करणारे अध्यापक
२	२" = ५० टक्क्यांहून कमी प्रयत्न करणारे अध्यापक
१	३" = न करणारे

१६ अध्ययन-अध्यापन कृती भाषाकौशल्यासंबंधी असल्यामुळे त्या अनुषंगाने आधारसामग्री प्रकरण ५ मध्ये समाविष्ट केली.

संकेतीकरणाची विश्वसनीयता :

संस्कृत आधारसामग्री ही संरचित स्वभावाची (Structured) असल्यामुळे संकेतीकरण करणे सुलभ झाले. आधारसामग्रीच्या आधारे केलेले संकेतीकरण पूर्णपणे पारखून घेतले. त्यामुळे संकेतीकरणाची विश्वसनीयता वाढली.

संकेतीकरणाच्या आधारे मोजणी :

संकेतीकरणाच्या आधारे आधारसामग्रीची मोजणी केली तक्त्यामध्ये नमूद केली. मोजणी तपासून संस्करण केली घेतले. सदर तक्ता क्र. १ पहा.

सर्वसाधारण स्पष्टीकरण :

सत्तर ते एकशेतीस मराठी अध्यापक अध्ययन-अध्यापन कृती करीत असल्याचे आढळून आले. जास्तीतजास्त ज्ञान मराठी अध्यापकांना अध्ययन-अध्यापन कृती आवडत नाहीत आणि त्यांचा तिरस्कारही वाटत नव्हता. तथापि सक्ती असल्यामुळे त्या त्यांना कराव्या लागल्या असे आढळून आले.

जास्तीतजास्त तेव्हीस मराठी अध्यापकांना अध्ययन-अध्यापन कृती बाबत आवड नसल्यामुळे त्यांनी त्या केल्या नव्हत्या असे आढळून आले.

(तक्ता पुढील पृष्ठावर पहा.)

तक्ता क्रमांक १

गुण - अध्यापक संख्या

गुण	अध्ययन-अध्यापन कृती	५० टक्क्या- पेक्षा अधिक प्रयत्न कर- णारे आवड	५० टक्क्या पेक्षा कमी प्रयत्न कर- णारे तटस्थ	प्रयत्न न कर- णारे नावडे
१.	२.	३.	४.	५.
विद्यार्थ्या- विषयाची जिव्हाळा	विद्यार्थ्यांच्या भौतिक अडवणी दूर करणे.	९१	३३	०७
	आकलनावरील प्रश्न विचारणे	१०५	२३	०३
	बुका क्षमाशीलवृत्तीने नजरेस आणून देणे.	११०	१७	०४
	गुणी विद्यार्थ्यांचा गौरव करणे.	११६	१०	०५
	न्युन्नांड निर्माण न होता बुका नजरेस आणून देणे.	१०२	१९	१०
	अभ्यासात आड येणारी विद्यार्थ्यांची व्यसने दूर करणे.	९६	२७	०८
	अभ्यासाला विघातक छंद व संकयी दूर करणे.	१०१	२२	०८
अध्यापन विषयाचे नियोजन	स्वाध्याय व्हावा तपासून त्यातील बुका दुरुस्ती करवून घेणे.	१०६	१९	०९
	मासिक गृहपाठ नियोजन करणे	१०८	१५	०८
	सहशालेय उपक्रमांना विचारात घेऊन घटक नियोजन करणे.	१०४	२१	०६
	पाठाचे तपशीलवार टिप्पण तयार करणे.	९६	२४	११
	वाइ. मधीन प्रकारानुसार घटक नियोजन करणे.	८८	३३	१०

१.	२.	३.	४.	५.
	दैनिक पाठ-टावण काढणे	११	२२	१०
	पाठाचे त्रोटक टिप्पण करणे.	१७	२८	०८
	पाठातील मुख्य मुद्द्यांचे टिप्पण करणे.	११०	१६	०५
	सहजपणे उक्ते देता येतील असे स्वाध्याय देणे.	६०९	१४	०८
प्रभावी व्यक्तिमत्त्व	अक्करित्या फलक लेखन करणे.	१२०	०८	०३
	स्वतः शुद्धलेखन नियमांचा अभ्यास करणे.	८५	३८	०८
	व्याकरण विषयक ज्ञान वाढविणे.	११९	११	०१
	शब्दव्युत्पत्ती सांगणे	१२	३०	०९
संशोधन- शीलता : उच्चार	शब्द अक्करित्या उच्चारणे	१३०	-	०१
	अक्क उच्चारांची आवृत्ती करवून घेणे.	११	२८	१२
	अक्क उच्चारांची टेप केली व्याख्याने ऐकविणे.	७६	४३	१२
	अक्क शब्दोच्चार सामुदायिक म्हणवून घेणे.	९८	२३	१०
	दृक् साधनांचा वापर करणे.	१०५	२३	०३
वाक्य	स्वतः निर्दोष वाक्य कल्पन दाखविणे.	१२९	०१	०१
	स्पष्ट आवाजात वाक्य करवून घेणे	११४	१३	०४
	अर्थहानी न होता वाक्यास शिकविणे	१७७	०६	०८
	अर्थ आकलनाच्यादृष्टीने विराम- चिन्हांनुसार वाक्य करणे.	११३	१५	०३

१.	२.	३.	४.	५.
हस्ताक्षर	विद्यार्थ्यांच्याकडून सुवाच्च अक्षरलेखन करवून घेणे.	१२१	०७	०३
	अक्षरात, शब्दात योग्य अंतर तपासून पहाणे.	८९	२८	१४
	विरामचिन्हांवा वापर शिकविणे.	११७	१३	०१
	हस्ताक्षर स्पर्धा आयोजित करणे	१०२	२३	०६
संशोधन-शीलता	योग्य पाठांतर पध्दती समजावून सांगणे	९९	३०	०६
पाठांतर	मूळ विषयास अनुसन्ध पाठांतर करावयास शिकविणे.	९३	३२	०६
वाङ्. म्मीन संस्कारहाम म्म	भजन, पोवाडे, ठावण्या, लोकगीतांचे संकलन करणे.	७९	३७	१९
	विद्यार्थ्यांचे हस्तलिखित मासिक काढणे.	१०५	२२	०४
	वर्गवार लेखन मंडळे तयार करणे.	७०	४७	१४
	नाट्यवाचनातून भावनाभिव्देश व्यक्त करणे.	१०८	१७	०६
आत्मविश्वास-पूर्ण अध्यापन	अभ्यासक्रमाचे पूर्णज्ञान प्राप्त करणे	११५	११	०५
	अभ्यासक्रमाचे पूर्णज्ञान प्राप्त करणे	११५	११	०५
	स्वविवार सोप्या शब्दात मांडण्याचे सामर्थ्य विद्यार्थ्यांच्या अंगी वाढविणे.	११४	१६	०१
	सोपी भाषा वापरणे	१२१	०७	०३

१.	२.	३.	४.	५.
अध्यापन तंत्रज्ञान	विचार प्रवर्तक प्रश्न विचारणे.	११३	१५	०३
मूल्यमापन ज्ञान	कुंदीला आवाहन देणारे प्रश्न विचारणे.	१०६	२३	०२
	मध्यम बौद्धिक कृतीनुसार प्रश्न विचारणे.	१०३	१६	१२
	स्मरणशक्तीवरील प्रश्न विचारणे.	११८	१०	०३
	बहुपर्यायी प्रश्न विचारणे.	९५	३१	०५
	वाक्यपूर्तन प्रश्न विचारणे.	९२	३४	०५
	वाक्यजुळणी प्रश्न विचारणे	८८	३३	१०
अध्यापन- तंत्राचे सम्यक ज्ञान	म्हणी, वाक्यवार, ऐतिहासिक, पौराणिक उदाहरणे सांगणे.	११५	११	०५
	आवड निर्माण करणारे अध्यापन- तंत्र वापरणे.	१२०	०९	०२
	विद्यार्थ्यांच्या कल्याणाकिसाला वाव देणे .	१०३	२७	०१
अध्यापन पध्दती विषयी ज्ञान	स्वयंशिक्षण पध्दतीचा अखंड करणे .	७६	४३	१२
	प्रकल्प पध्दतीचा अखंड करणे .	७१	५३	०७
	डाल्टन पध्दतीचा अखंड करणे .	७५	४४	१२
	व्याख्यान पध्दतीचा अखंड करणे .	८८	३२	११
	वर्षा पध्दतीचा अखंड करणे .	१०८	१९	०४
बहुभ्रूता	स्वतः शैक्षणिक सहली, प्रवास यामध्ये सहभागी होणे.	११२	१६	०३
	परिसंवाद आयोजित करणे.	७६	४९	०६

१.	२.	३.	४.	५.
	पाठांतरासाठी योग्य म्हणी, वाक्य- प्रचार, काव्यपंक्ती, सुभाषिते सुचविणे.	११८	१०	०३
	सर्व वाङ्मय प्रकारांची माहिती कळवणे.	१०१	२४	०६
	कवि, लेखक इत्यादींचे संमेलन आयोजित करणे.	८२	४२	०७
	वर्गवार वक्तृत्व मंडळे तयार करणे	७७	४५	०९
इतर अध्यापकांचे सहकार्य	शुद्ध उच्चार करण्याबाबत इतर विषय-शिक्षकांचे सहकार्य मिळविणे.	९८	२९	०४
	निर्दोष वाचन करण्याबाबत इतर विषय-शिक्षकांचे सहकार्य मिळविणे.	८७	३०	१४
	वर्णादार फलकलेखन करण्याबाबत इतर विषय-शिक्षकांचे सहकार्य मिळविणे.	८३	३४	१४
	संदर्भज्ञान वाढीसाठी ग्रंथसूची देण्याबाबत इतर विषय-शिक्षकांचे सहकार्य मिळविणे.	९६	३०	०५
	हस्ताक्षर स्पर्धा आयोजित करण्या- बाबत इतर विषय-शिक्षकांचे सहकार्य मिळविणे.	१०१	२६	०४
	निबंध स्पर्धा आयोजित करण्याबाबत इतर विषय-शिक्षकांचे सहकार्य मिळविणे.	१०४	१९	०८
अभ्यासपूर्क परीक्षा	विद्यार्थ्यांना बहिःस्थ परीक्षांना बसविणे.	८२	४०	०९
नाट्यात्मकता	नाट्यवाचनात पात्रसंवादानुस्य हावभाव करणे.	८७	३७	०७

१.	२.	३.	४.	५.
पात्रांदादानुसार आवाजात ऋ-उतार करणे.	१०६	१५	०६	
नाटक, एकांकिकेमध्ये काम करण्यास उत्तेजन देणे.	१०३	२१	०७	
स्वतः नाटकात काम करणे.	७४	२४	२३	

तिस-या टप्प्यातील प्रश्नावली १५६ मराठी अध्यापकांच्याकडे भरण्यासाठी पाठविली. दुस-या टप्प्यातील प्रश्नावली मज्ज येण्यासाठी जितके प्रयत्न करावे लागले तितकेच प्रयत्न ही प्रश्नावली मज्ज येण्यासाठी करावे लागले. प्रश्नावलीतील प्रश्न विचारप्रवर्तक असल्यामुळे प्रश्नावल्या मज्ज येण्यासाठी अधिक काळावधी लागला. या प्रश्नावलीतील उत्तरे देण्यासाठी मराठी अध्यापकाना स्वातंत्र्य दिल्यामुळे आधारसामग्रीमध्ये व्यक्तिपरत्वे विविधता आढळून आली.

एकूण १२५ प्रश्नावल्या अध्यापकांच्याकडून मज्ज आल्या.

आधारसामग्रीचे संस्करण :

प्रश्नावल्यामधील आधारसामग्री तपासून पाहिल्यावर आढळून आले की, काही अध्यापकांनी प्रश्नावलीतील ठराविक प्रश्नांची उत्तरे लिहिलेली नव्हती. उदा. आपण लिहिलेल्या दोन कवितांची नावे, विद्यार्थ्यांना कसविलेल्या बहिःस्थ परीक्षा, दिग्दर्शित केलेली दोन व भूमिका केलेली दोन नाटके इत्यादी. तरीही शक्य तितके वस्तुनिष्ठ स्वल्प आधारसामग्रीला देऊन संकेंतीकरण केले.

संकेतीकरणसाठी निश्चित केलेले संकेत :

संकेतीकरणसाठी दोन प्रकारचे संकेत निश्चित केले -

- १) वर्ण संकेत
- २) अंक संकेत

आधारसामग्रीला दिलेले संकेत खालीलप्रमाणे -

प्रश्नक्रम - १, २, ३, ४, ५, ... १४

५० टक्केपेक्षा अधिक अंक उत्तर असल्यास	A
५० टक्केपेक्षा कमी अंक उत्तर असल्यास	B
बुकीची असल्यास किंवा लिहिलेली नसल्यास	C

प्रश्नावलीतील प्रश्न क्र. १४ व १५ हे भाषाकौशल्यासंबंधी असल्याने त्यांची आधारसामग्री प्रकरण ५ मध्ये समाविष्ट केली.

आधारसामग्रीला वरीलप्रमाणे संकेत देऊन संकेतीकरण केले.

संकेतीकरणाच्या आधारे आधारसामग्रीची मोजणी :

संकेतीकरणाच्या आधारे आधारसामग्रीची मोजणी केली व ती तबत्यामध्ये भरली. आधारसामग्रीच्या आधारे संकेतीकरण व संकेतीकरणाच्या आधारे मोजणी पारखून घेतली. त्यामुळे संकेतीकरण व आधारसामग्रीच्या मोजणीची विश्वसनीयता वाढली.

सर्वसाधारण स्पष्टीकरण :

विद्यार्थ्यांना बहिःस्थ परीक्षाना (उदाहरणार्थ म.सा.परिषदेच्या) बसवून त्यांना मार्गदर्शन करणारे मराठी अध्यापक ~~बसवून~~ आढळून आले. तर दहा अध्यापक मराठी विषय सोडून इतर परीक्षांना बसवून मार्गदर्शन करताना दिसून आले. मात्र ~~एक~~ वीस मराठी अध्यापकांनी म.सा.साहित्य परिषदेच्या

किंवा अन्य मराठी विषयाच्या बहिःस्थ परीक्षांना बसविले नाही. त्यामुळे त्यांनी त्या परीक्षेच्यादृष्टीने मार्गदर्शनही केले नाही असे आढळून आले.

अठ्ठ्यापैशी मराठी अध्यापकांनी काव्यप्रकार (कविता) लिहिले. नसल्याचे दिसून आले. तसेच सदुत्सष्ट मराठी अध्यापकांनी नाटके दिग्दर्शित केलेली नव्हती, नाटकामध्ये स्वतः भूमिका केलेल्या नव्हत्या असे आढळून आले.

(तक्ता पुढील पृष्ठावर पहा.)

प्रश्नावली क्र. ३ नुसार

गुण - अध्यापकसंख्या

गुण	प्रश्न	५० टक्के पेक्षा अधिक अत्र अध्यापक संख्या	५० टक्के पेक्षा कमी अत्र अध्यापक संख्या	कुकीची किंवा न लिहिलेली अध्यापक संख्या
१	२	३	४	५
प्रभावी व्यक्तीमत्त्व	आपल्या मनावर प्रभाव पाडणाऱ्या दोन कादंबऱ्या व दोन नाटके.	१२९	-	-
वाङ्. मधीन संस्कार क्षमता	आपण लिहिलेल्या दोन कवितांची नावे	५१	-	८८
बहुभ्रुता	आपण दिलेली व्याख्याने - विषय. आपण ऐकलेले कार्यक्रम-व्याख्याने, परिसंवाद, चर्चासत्रे, कथाकथन, ग्रंथ परीक्षाणा, इत्यादी.	१०८ १२५	०५ १२	२६ ०१
अध्यापन तंत्रज्ञान	स्वयंशिक्षण अध्यापन पध्दती - गुण, दोष.	१०६	२५	०५
अध्यापन पध्दती	प्रकल्प पध्दती - गुण दोष.	९९	२९	११
विषयाची ज्ञान	व्याख्यान पध्दती - गुण, दोष	१००	२५	१४
संदर्भ शोधनाची माहिती	वापरलेली दोन दोन संदर्भ पुस्तके .	८९	५०	-

१.	२.	३.	४.	५.
संशोधन- शीलता	अध्यापनात वापरलेली दृक् साधने	१०३	-	३६
दृक्साध्याय साधनांवा वापर	अध्यापनात वापरलेली श्राव्य साधने. फलक व मागील विद्यार्थी यातील अंतर.	११५	०३	२१
अभ्यासपूरक परीक्षा माठा- भगिनी विषयी आदर	विद्यार्थ्यांना वसवलेल्या कोणकोणत्या बहिःस्थ परीक्षा.	१०९	१०	२०
अधिष्ठानाच्या अध्यापन	मराठी विषयाच्या अध्यापनाची मूलभूत उद्दिष्टे.	८८	२३	२८
नाट्यात्म- क्ता	दिग्दर्शित केलेली दोन व भूमिका केलेली दोन नाटके.	६५	७	६७

टीपा - संदर्भसूची

१. Lin/Burt/Vaughin, "Conducting Social Research", McGraw Hill INC. United States of America, 1976, pp. 15-17.
२. भांडारकर पु.ल., "सामाजिक संशोधन पध्दती," महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, दत्तासन प्रकाशक, नागपूर, प्रथम आवृत्ती, १९७६, पृ. ११७.